

Ю. С. Горбань,
аспірант кафедри європейської інтеграції,
Національна академія державного управління
при Президентові України

СУБ'ЄКТИ ЕКОЛОГІЧНОГО ВРЯДУВАННЯ ЄС: НАДНАЦІОНАЛЬНИЙ РІВЕНЬ

У статті розглядаються суб'єкти екологічного врядування ЄС: визначено роль, яку вони відіграють у збереженні довкілля, їх взаємозв'язки та функції, способи їх взаємодії та здійснення впливу. Досліджено багатосуб'єктність та багаторівневість екологічного врядування ЄС, визначено етапи реалізації екологічної політики суб'єктами екологічного врядування.

Акцентовано увагу на необхідності аналізу суб'єктів екологічного врядування ЄС наднаціонального рівня (інституцій, органів, агенцій, що розробляють та впроваджують екологічну політику ЄС), досвід яких може бути використаний Україною для розбудови інституційної основи екологічного врядування.

Ключові слова: екологічне врядування, суб'єкти екологічного врядування, охорона навколишнього середовища, екологічна політика ЄС.

Yu. S. Gorban,
*Ph.D student, department of European integration,
National Academy for Public Administration under the President of Ukraine*

ACTORS OF ENVIRONMENTAL GOVERNANCE AT THE EU: SUPRANATIONAL LEVEL

The article deals with the actors of EU environmental governance, defines their status and the roles they play in preserving the environment, their functions, interaction and impact. It explores a lot of actors and multilevel of EU environmental governance, determines the stages of implementation of environmental policy by the actors of environmental governance. Attention is focused on the need to study the subjects of environmental governance EU supranational level (institutions, bodies, agencies that develop and implement environmental policy EU) experience which can be used by Ukraine to build the institutional framework of environmental governance.

Key words: environmental governance, environmental governance actors, environmental protection and policy.

Ю. С. Горбань,
*аспірант кафедри європейської інтеграції,
Національна академія державного управління при Президенті України*

СУБЪЕКТЫ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО УПРАВЛЕНИЯ ЕС: НАДНАЦИОНАЛЬНЫЙ УРОВЕНЬ

В статье исследуются субъекты экологического управления ЕС: определен их статус и роль, которую они играют в сохранении окружающей среды, их взаимосвязь и функции, способы их взаимодействия и влияние. Исследована многосубъектность и многоуровневость экологического управления ЕС, определены этапы реализации экологической политики субъектами экологического управления.

Акцентируется внимание на необходимости изучения субъектов экологического управления ЕС наднационального уровня (институтов, органов, агентств, разрабатывающих и внедряющих экологическую политику ЕС), опыт которых может быть использован Украиной для развития институциональной основы экологического управления.

Ключевые слова: экологическое управление, субъекты экологического управления, охрана окружающей среды, экологическая политика ЕС.

Постановка проблеми. Головне завдання, яке сьогодні стоїть перед суспільством та державою, це забезпечення належних умов життєдіяльності людини, через ефективність інституцій та управління, зокрема й у сфері довкілля. У цьому аспекті екологічна політика держави стає визначальною.

Провідна роль у визначенні та реалізації екологічної політики належить суб'єктам екологічного врядування, під яким розуміють взаємодію учасників різного статусу, наділених владними повноваженнями та без них, заради ефективного управління та досягнення цілей у сфері довкілля [10]. Водно-

час в Україні маємо поки що слабку екологічну політику та малодієві інституції, недотримання екологічних вимог суб'єктами господарської діяльності, повільні зміни законодавства у сфері довкілля, які б стимулювали суспільний розвиток. Актуальність статті є безперечною, оскільки всі перераховані недоліки знижують рівень життя людини, викликають невдоволення громадян і потребують свого наукового осмислення.

Країнами Європейського Союзу накопичено значний досвід екологічного врядування, мобілізації різних суб'єктів наднаціонального рівня щодо вироблення і реалізації екологічної політики. Система їх організації та досвід роботи заслуговують на вивчення, національну адаптацію та запровадження в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Екологічній політиці ЄС присвячені роботи Ю.Шемшученка, В.Андрейцева, М.Микієвич, Н.Андрусевич, Т.Будякова, О.Вишнякова, І.Грицяк та ін. [2; 3; 7]. Ці дослідники розглядають багато питань, зокрема: визначені основні органи багаторівневого управління ЄС у сфері довкілля, досліджено роль інституційного механізму в розвитку та застосуванні європейського права навколишнього середовища. Водночас у працях сучасних науковців недостає висвітлені роль і функції основних суб'єктів екологічного врядування ЄС, які виробляють та проводять екологічну політику ЄС на наднаціональному, національному, регіональному та місцевому рівнях. Питання управління та врядування у сфері довкілля ЄС потребують більш глибокого теоретичного аналізу, особливо в умовах постійних змін.

Метою статті є аналіз суб'єктів екологічного врядування ЄС, визначення функцій, які вони виконують, та роль, яку вони відіграють у забезпеченні й збереженні довкілля на наднаціональному рівні.

Виклад основного матеріалу. Загальновизначено, що ЄС є лідером у визначенні та виконанні поставлених завдань екологічної політики на глобальному та регіональному рівні. Запорукою цього є ефективна імплементаційна система, що постійно розвивається та вдосконалюється.

До суб'єктів екологічного врядування, тобто інституцій, органів, агенцій, які розробляють та реалізують екологічну політику ЄС на наднаціональному рівні, належать: Європейський парламент, Рада ЄС, Комісія ЄС, Суд ЄС, Омбудсмен ЄС, Європейський інвестиційний банк, а також спеціалізовані установи: Європейське агентство з навколишнього середовища, Європейська мережа інформації та спостереження за навколишнім середовищем, Мережа ЄС для імплементації та за-

стосування права навколишнього середовища, Європейська консультативна рада з навколишнього середовища, Європейський консультативний форум з навколишнього середовища і сталого розвитку та ін. [9; 11]. Організаційно-правові засади діяльності цих інституцій мають важливий прикладний характер для державного управління в Україні, тому розглянемо їх докладніше.

Варто зазначити, що особлива роль у галузі охорони довкілля відведена **Європейському парламенту**. До його повноважень входить створення постійних і тимчасових екологічних комітетів за різними напрямками екологічної діяльності. Для ефективної реалізації екологічної політики ЄС Європейським парламентом був створений Постійний комітет з навколишнього середовища, охорони здоров'я та політики споживачів, що відповідає за вирішення питань, пов'язаних з: охороною повітря, ґрунтів та води; зміною клімату; переробкою та зберіганням відходів; охороною фауни та природних середовищ її існування; міжнародними та регіональними заходами, спрямованими на раціональне природокористування та охорону навколишнього середовища, тощо. Щороку Комітет надає звіти, у яких аналізує прийняте законодавство ЄС у сфері раціонального природокористування та охорони довкілля. Кожні два місяці Комітет разом із Комісією ЄС проводить сесії з питань імплементації та застосування екологічного права. За рік Комітет проводить до 30 засідань [1].

Кожен громадянин ЄС, як і кожна фізична чи юридична особа, яка проживає чи зареєстрована у державі-члені ЄС, має право звертатися індивідуально або разом з іншими громадянами чи особами з петицією до Європейського парламенту з питань, які входять у компетенцію ЄС і які їх безпосередньо стосуються (ст. 227 Договору про функціонування ЄС). Компанії, організації або асоціації зі штаб-квартирою в ЄС можуть також здійснювати це право на подання петицій. Найбільшу кількість петицій Комітет отримує з питань, які стосуються охорони навколишнього середовища. Розгляд петицій здійснюється щомісяця протягом року, крім серпня [2, с. 108].

Питаннями екології займається ще одна інституція – **Рада Європейського Союзу** (далі – Рада ЄС). Рада ЄС посідає значне місце в системі органів, що забезпечують управління охороною довкілля. У роботі Ради ЄС беруть участь по одному міністру від кожної держави-члена ЄС, що відповідають за питання, безпосередньо пов'язані з навколишнім середовищем. Представники держав-членів захищають свої національні інтереси

та узгоджують їх з інтересами ЄС. Міністри з навколишнього середовища збираються не менше чотирьох разів на рік, щоб обговорити актуальні проблеми та прийняти рішення з важливих питань, що стосуються охорони довкілля. Підготовку всіх необхідних матеріалів до засідань здійснюють дві робочі групи: робоча група з навколишнього середовища та робоча група з міжнародних питань у сфері навколишнього середовища.

Рада ЄС несе відповідальність за вироблення екологічної політики ЄС, у тому числі охорону навколишнього середовища ЄС, раціональне використання ресурсів і захист здоров'я людини. Ця Рада також займається міжнародними екологічними питаннями, особливо у сфері змін клімату. До повноважень Ради в галузі охорони довкілля належать: повноваження фіскального характеру («забруднювач платить»); заходи у сфері освоєння територій, землекористування, регулювання водних ресурсів; заходи, що впливають на вибір державою членом структур і видів енергозбереження.

На даному етапі розвитку ЄС Рада ЄС тісно співпрацює з Європейським парламентом в ухваленні більшості рішень. Рада ЄС спільно з Європейським парламентом затверджує правові акти ЄС після їх тривалого фахового обговорення. Виходячи з багатостороннього характеру діяльності Ради ЄС вона по праву вважається провідним інститутом, покликаним забезпечити узгодження національних інтересів держав-членів з досягненням цілей та виконанням завдань у сфері довкілля, що стоять перед інтеграційним утворенням. Для досягнення екологічних цілей Рада ЄС використовує низку інструментів, зокрема економічні чи ринкові інструменти – такі як непряме оподаткування, цільові субсидії або торговельні квоти на викиди, оскільки вони забезпечують гнучкі та рентабельні засоби для досягнення поставленої мети [8].

Охорона довкілля є одним з пріоритетних напрямів діяльності також і *Європейської комісії* (далі – Комісія). Найважливіше повноваження Комісії полягає в тому, що вона має право ініціювати правові акти для ухвалення Європейським парламентом та Радою ЄС, у тому числі у сфері довкілля [3, с. 523]. Загальне керівництво охороною довкілля в Комісії 2009–2014 рр. здійснює Комісар з питань навколишнього середовища (the European Commissioner for the Environment). Зараз цю функцію виконує Янеш Поточнік-представник Словенії. Відповідальний за ефективну реалізацію екологічної політики ЄС тісно співпрацює з Генеральним директором з навколишнього середовища, Агентством з навколишнього середо-

вища, Європейською мережею інформації про навколишнє середовище та спостереження і Мережею ЄС для імплементації та застосування екологічного права та іншими установами.

Генеральний директорат з навколишнього середовища підпорядкований Європейській комісії. Метою його діяльності є: забезпечення належного рівня охорони навколишнього середовища; розроблення пропозицій, які сприятимуть охороні, збереженню і покращенню навколишнього середовища; сприяння заходам на міжнародному, національному, регіональному та глобальному рівнях з метою розв'язання екологічних проблем; гармонізація та інтеграція вимог щодо охорони навколишнього середовища та імплементації політики ЄС; співпраця з третіми країнами і з відповідними міжнародними організаціями для досягнення глобальних екологічних цілей (наприклад Кіотський протокол, запобігання зміні клімату).

Отже, головна функція Генерального директорату з навколишнього середовища полягає в опрацюванні нового законодавства у сфері охорони навколишнього середовища і забезпеченні того, щоб заходи, які були ухвалені Комісією, уживалися на практиці державами-членами ЄС.

Процедура розроблення проекту правового акта Генеральним директором з навколишнього середовища є досить ґрунтовною, адже вона передбачає попередні дослідження й обговорення з представниками урядів, екологічних неурядових організацій, промисловості, зацікавлених груп і у разі необхідності технічними експертами, які також входять до кола суб'єктів екологічного врядування.

Важливим обов'язком Комісії є також нагляд за дотриманням екологічного законодавства держав-членів ЄС, яке порушується. Громадяни, територіальні громади, компанії, органи місцевого самоврядування та інші можуть подати скаргу в Комісію на державу-члена щодо будь-якого нормативного акта чи практики, несумісних, на їхню думку, з положеннями чи принципами права ЄС. Більшість скарг у сфері охорони довкілля, що надходять до Європейської комісії, стосуються охорони середовища, умов існування птахів, інших видів флори та фауни, оцінки впливу державних і приватних проектів господарської діяльності на навколишнє середовище й охорони вод.

Наступним важливим учасником процесу реалізації екологічної політики є *Суд ЄС*, який розглядає численні позови, що мають своїм предметом охорону навколишнього середовища, при цьому тлумачить норми екологічного права та намагається посилювати охорону довкілля.

Щодо справ із питань охорони навколишнього середовища, то в Суді ЄС найчастіше розглядаються спори між: Європейською комісією, державами-членами, між самими інституціями ЄС, а також розгляд преюдиційного (досудового) характеру щодо тлумачення європейського права (згідно зі ст. 234 Договору про ЄС). Наприклад, Судом було розглянуто справу Case C-260/11 Едвардс (рішення від 11 квітня 2013 р.) з тлумачення європейського права щодо питання вартості судового слідства, яке може підірвати право на ефективний засіб правового захисту з питань довіклля [4]. Судом було винесено преюдиційне рішення про вартість судового розгляду, що не повинна перевищувати фінансові ресурси осіб, які звертаються до суду, і має бути об'єктивно обґрунтованою.

Для охорони навколишнього середовища та захисту екологічних прав громадян важливим є доступ фізичних осіб і екологічних організацій до Суду ЄС, наявність у них *locus standi* (право звернення до суду). Фізичні та юридичні особи можуть подавати позови щодо незаконності актів, прийнятих інституціями ЄС, проте ці акти мають безпосередньо стосуватися тієї чи іншої особи. Фізичні та юридичні особи можуть бути залучені як сторони у рішеннях преюдиційного порядку: суд дає третім сторонам, зокрема зацікавленим екологічним організаціям, можливість відігравати роль у преюдиційній процедурі. Для доступу до преюдиційної процедури громадяни та неурядові організації повинні мати доступ до національних судів. У цьому разі існує суворий взаємозв'язок між доступом до національного суду і доступом до участі в преюдиційній процедурі: остання можлива, якщо це стосується особи безпосередньо та особисто.

Найважливіше завдання *Омбудсмена ЄС* у сфері довіклля полягає в тому, що він допомагає громадянам відновити права у разі їх порушення інституціями ЄС, що підвищує якість управління, посилює зв'язки громадянина з адміністрацією, відновлює довіру до інституцій ЄС.

Омбудсмен ЄС реалізує свої повноваження у сфері охорони довіклля шляхом прийняття та розгляду скарг, що мають своїм предметом охорону довіклля. Такі скарги подаються, як правило, окремими громадянами та неурядовими організаціями, а загалом скаргу може подати будь-яка фізична особа – громадянин або резидент ЄС, а також юридична особа, яка має реєстрацію в державах-членах ЄС. Предметом скарг, що стосуються навколишнього середовища, найчастіше є питання порушення законодавства ЄС у сфері навколишнього середовища (наприклад порушення у про-

веденні оцінки впливу на навколишнє середовище, неналежна імплементація директив), відмова у наданні чи неналежному наданні Комісією інформації щодо навколишнього середовища, фінансування та умови виконання екологічних проектів ЄС та ін. Важливим для подання екологічних скарг є те, що порушення в діяльності органу чи інституції Європейського Союзу можуть прямо не стосуватися подавача скарги.

Європейський інвестиційний банк діє в галузі природокористування та охорони навколишнього середовища шляхом фінансування проектів, спрямованих на покращення та охорону навколишнього середовища. Завдання Європейського інвестиційного банку полягає в тому, щоб сприяти збалансованому та сталому розвитку внутрішнього ринку в інтересах ЄС. З цією метою Банк, діючи на некомерційній основі, надає позики і дає гарантії, які сприяють фінансуванню в усіх секторах економіки.

Фінансування екологічних проектів відбувається в чотирьох сферах, зокрема: 1) навколишнє природне середовище та його охорона; 2) розвиток та покращення навколишнього середовища на місцях; 3) навколишнє середовище на глобальному та регіональному рівнях; 4) здоров'я людини та навколишнє середовище.

Політика Європейського інвестиційного банку у сфері довіклля спрямована на те, щоб фінансувати тільки екологічно прийнятні для Банку проекти. Під час фінансування будь-якого проекту Банк використовує основні принципи європейського права навколишнього середовища, а саме: принцип перестороги, запобігання і принцип «забруднювач платить».

Доповнює діяльність зазначених вище інституцій система спеціальних та консультативних (дорадчих) органів у сфері охорони довіклля, яким відводиться значна роль у реалізації екологічної політики ЄС. До таких органів відносять: Європейське агентство з навколишнього середовища, Мережу ЄС для імплементації та застосування права навколишнього середовища, Європейську консультативну раду з навколишнього середовища, Європейський консультативний форум з навколишнього середовища і сталого розвитку та ін.

Європейське агентство з навколишнього середовища (далі – Агентство) та *Європейська мережа інформації та спостереження за навколишнім середовищем* були утворені постановою Ради (ЄЕС) № 1210/90. Цим документом на них покладено виконання таких завдань: забезпечення ЄС та членів-держав об'єктивною інформацією щодо проведення ефективної політики у сфері

охорони навколишнього середовища; опублікування доповіді про стан навколишнього середовища кожні п'ять років; стимулювання розвитку та застосування техніки прогнозування змін навколишнього середовища; забезпечення надання достовірної інформації про стан навколишнього середовища; обмін інформацією щодо найкращих досягнень у сфері охорони навколишнього середовища; реєстрація та оцінка даних, підготовка експертних доповідей щодо стану навколишнього середовища; співпраця з різними органами ЄС, Радою ЄС з метою узгодження політики у сфері охорони навколишнього середовища.

Діяльність Агентства здійснюється та координується правлінням, до якого входять по одному представнику від кожної держави-члена та два представники Комісії (посадовці Генерального Директорату з охорони навколишнього середовища) і два експерти. Правлінням приймається довгострокова програма дій з навколишнього середовища, основою якої є пріоритетні екологічні завдання. Щорічно до Європейського парламенту, Ради, Комісії та держав-членів подається звіт про діяльність Агентства. Також до компетенції правління входить призначення Виконавчого директора та членів наукового комітету (станом на 2014 р. налічується 17 членів наукового комітету) [5].

У складі Європейського агентства з навколишнього середовища (яке являє собою партнерську мережу його членів і країн, що співробітничать з Агентством) діє Європейська мережа інформації та спостереження за навколишнім середовищем (The European environment information and observation network (EIONET)). Європейська мережа інформації та спостереження за навколишнім середовищем складається безпосередньо з Європейського агентства з навколишнього середовища, його національних офісів та експертів із навколишнього середовища, а також інших установ та організацій, які мають справу з інформацією про навколишнє середовище.

Агентство має право координувати діяльність Європейської мережі інформації та спостереження за навколишнім середовищем. Остання зобов'язана забезпечувати Агентство та європейську спільноту актуальними та якісними даними, експертними висновками, необхідними для проведення оцінки стану навколишнього середовища в Європі та навантажень на нього. Це дає змогу відповідальним за розроблення екологічної політики приймати рішення про доцільні межі для життя заходів з охорони навколишнього середовища на національному та європейському рівнях

та досліджувати ефективність певних напрямів політики і ступінь їх запровадження [6].

Крім офіційних інституцій та організацій в ЄС, існує низка неофіційних мережових організацій, залучених до процесів вироблення та дотримання екологічної політики на наднаціональному рівні.

Мережа ЄС для імплементації та застосування екологічного права (IMPEL) є міжнародною некомерційною асоціацією, до якої входять природоохоронні органи держав-членів ЄС та країн-кандидатів, Європейське агентство з навколишнього середовища та Європейська асоціація вільної торгівлі. Ця Мережа почала свою роботу в 1992 р. з метою забезпечення ефективного застосування законодавства у сфері охорони навколишнього середовища та раціонального природокористування як ЄС в цілому, так і державами-членами зокрема. Основними цілями діяльності Мережі для імплементації та застосування екологічного права є: стимулювання, узгодженість у підходах, обмін інформацією та досвідом, розвиток ефективної практики щодо імплементації та застосування права охорони навколишнього середовища в законодавстві ЄС та держав-членів. Вищеназвана Мережа працює на основі проектів, які визначаються багаторічною програмою дій IMPEL (Програма на 2013–2015 рр.).

Відмінності між Європейською мережею інформації про навколишнє середовище та спостереження і Мережею ЄС для імплементації та застосування екологічного права полягають у тому, що перша являє собою партнерську мережу, яка діє у складі Європейського агентства з навколишнього середовища. Їй відведена роль збирання і обробки інформації щодо стану довкілля на всіх рівнях ЄС. Мережа ЄС для імплементації та застосування права навколишнього середовища є допоміжною неофіційною ланкою органів влади та інших установ, яка має статус некомерційної асоціації, та метою якої є забезпечення належного застосування екологічного законодавства ЄС.

Варто наголосити, що при Європейській комісії працюють кілька дорадчих органів. Сьогодні в забезпеченні спільної діяльності ЄС у сфері довкілля значну роль відіграють Європейська консультативна рада з навколишнього середовища та Європейський консультативний форум з навколишнього середовища і сталого розвитку. **Європейська консультативна рада з навколишнього середовища** покликана сприяти співпраці між радами, створеними національними або регіональними органами влади держав-членів, для надання порад, консультацій з питань охорони навколиш-

нього середовища та розбудови суспільства сталого розвитку. Рада сприяє обміну досвідом та інформацією щодо кращих досягнень у сфері охорони навколишнього середовища між державами-членами ЄС. Європейська консультативна рада з навколишнього середовища – орган, що працює на непостійній основі, форма її роботи – щорічна конференція. Рада збирає та поширює досвід, опрацьований консультативними радами інших держав-членів; домагається впливу на екологічну політику ЄС; розглядає питання з охорони навколишнього середовища та раціонального природокористування на європейському рівні; надає науково обґрунтовані поради та консультації національним урядам для покращення екологічної політики.

Нині в межах Європейської консультативної ради з навколишнього середовища працює чотири робочі групи: 1) з питань стратегії сталого розвитку; 2) з питань енергетики; 3) біорізноманіття та використання землі; 4) прибережних зон та морського навколишнього середовища.

Європейський консультативний форум з навколишнього середовища і сталого розвитку був створений Європейською комісією як дорадчий орган зі сталого розвитку та політики у сфері охорони довкілля у 1997 р., до якого входять 32 експерти, призначені Комісією. Комісія може консультуватися з Європейським консультативним форумом з навколишнього середовища і сталого розвитку з приводу будь-яких питань, прямо чи опосередковано пов'язаних із забезпеченням сталого розвитку ЄС та охорони навколишнього середовища.

Висновки. Проведений аналіз свідчить про багатосуб'єктність та багаторівневість екологічного врядування в ЄС. Так, суб'єктів екологічного врядування ЄС можна згрупувати таким чином: загальні інституції, спеціальні органи і установи та допоміжні інституції, що сприяють більш ефек-

тивному виробленню та реалізації екологічної політики.

Кожен із суб'єктів екологічного врядування ЄС відіграє особливу, притаманну лише йому, роль в ухваленні й реалізації екологічної політики. На етапі ухвалення рішень ролі розподіляються між Парламентом, Радою та Комісією; на етапі виконання – між Комісією та державами-членами; на етапі дотримання законодавства ЄС у сфері довкілля – між Комісією, Судом, Омбудсменом; на етапі покарання за недотримання права – між Комісією та Судом.

Спеціальні органи у сфері охорони довкілля покликані насамперед забезпечити фахове вироблення екологічної політики та норм екологічного права.

За допоміжними органами закріплена функція інформаційного, наукового, аналітичного супроводу, дорадчо-експертної підтримки в процесі вироблення екологічної політики.

Слід наголосити на тому, що, незважаючи на деяку переплетеність функцій між суб'єктами екологічного врядування (збирання інформації, розгляд скарг щодо недотримання законодавства ЄС, екологічні спостереження), у них відсутній фактор дублювання, вони гармонічно взаємодіють та доповнюють один одного.

Розгалужена система суб'єктів екологічного врядування ЄС дає змогу здійснювати ефективне управління у сфері довкілля, яке постійно оновлюється, закріплюється на практиці та вдосконалюється. Досвід ЄС може бути застосований Україною для розбудови інституційної основи екологічного врядування.

Предметом подальших розвідок має стати визначення ролі неурядових та громадських організацій, бізнес-структур, міжнародних екологічних організацій та дослідження їх внеску в охорону навколишнього природного середовища ЄС.

Список використаних джерел

1. European Parliament / Committees [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Environment, Public Health and Food Safety. – Режим доступу : <http://www.europarl.europa.eu/committees/en/envi>. – Назва з екрана.
2. Микієвич М. М. Європейське право навколишнього середовища : навч. посіб. / М. М. Микієвич, Н. І. Андрусевич, Т. О. Будякова. – Львів, 2004. – 256 с.
3. Право Європейського Союзу : підручник / за ред. О. К. Вишнякова. – Одеса : Фенікс, 2013. – 883 с.
4. CURIA – Annual Report [Електронний ресурс] // Court of Justice of the European Union. – 2013. – Р. 33. –

References

1. European Parliament / Committees [Elektronnyy resurs] // Ofitsiynny sayt Environment, Public Health and Food Safety. – Rezhym dostupu : <http://www.europarl.europa.eu/committees/en/envi>. – Nazva z ekrana.
2. Mykiyevych M. M. Yevropeys'ke pravo navkolyshn'oho seredovyshcha [EU Environmental Law]: navch. posib. / M. M. Mykiyevych, N. I. Andrusevych, T. O. Budyakova. – L'viv, 2004. – 256 s.
3. Pravo Yevropeys'koho soyuzu [European Union law]: pidruch. / za red. O.K. Vyshnyakova. – Odesa: Feniks, 2013. – 883 s.

- Режим доступу : http://curia.europa.eu/jcms/jcms/Jo2_7000/. – Назва з екрана.
5. About EEA/Who we are [Електронний ресурс] // The European Environment Agency / About EEA/Who we are. – Режим доступу : <http://www.eea.europa.eu/about-us>. – Назва з екрана.
 6. About Eionet [Електронний ресурс] // The European environment information and observation network. – Режим доступу : <http://eionet.europa.eu/about>. – Назва з екрана.
 7. Екологічне право України: академ. курс : підручник : 2-ге вид. / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – К. : ТОВ «Вид-во «Юрид. думка», 2008. – 720 с.
 8. European Council. Green Paper on market-based instruments for environment and related policy purposes. – Brussels : SEC (2007) 388. – 2007. – 33 p.
 9. Конституційні акти Європейського Союзу (в редакції Лісабонського договору) / за заг. ред. Г. Друзенка ; пер. Г. Друзенка та С. Друзенко. – К. : К.І.С., 2010. – 536 с.
 10. Оржель О. Ю. Особливості Європейського врядування / О. Ю. Оржель // Стратег. пріоритети. – 2009. – № 3 (12). – С. 217– 223.
 11. Грицяк І. Право та інституції Європейського Союзу : навч. посіб. / І. А. Грицяк ; Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України ; Центр правових та підприємницьких дослідж. – 2-ге вид., допов. – К. : К.І.С., 2006. – 300 с.
 4. CURIA – Annual Report [Elektronnyy resurs] // Court of Justice of the European Union. – 2013. – p. 33. – Rezhym dostupu: http://curia.europa.eu/jcms/jcms/Jo2_7000/. - Nazva z ekrana.
 5. About EEA/Who we are [Elektronnyy resurs] // The European Environment Agency / About EEA/Who we are. – Rezhym dostupu: <http://www.eea.europa.eu/about-us>. – Nazva z ekrana.
 6. About Eionet [Elektronnyy resurs] // The European environment information and observation network. – Rezhym dostupu: <http://eionet.europa.eu/about>. – Nazva z ekrana.
 7. Ekolohichne pravo Ukrayiny [Environmental Law of Ukraine] : akadem. kurs : pidruch. : 2-he vydannya / za zah. red. Yu.S. Shemshuchenka. – K.: TOV «Vydavnytstvo Yurydychna dumka», 2008. – 720 s.
 8. European Council. Green Paper on market-based instruments for environment and related policy purposes. – Brussels : SEC (2007) 388. – 2007. – 33 p.
 9. Konstytutsiyni akty Yevropeys'koho Soyuzu [Constitutional acts of the European Union] (v redaktsiyi Lisabons'koho dohovoru) / za zah. red. H. Druzenka; per. H. Druzenka ta S. Druzenko. – K. : K.I.S., 2010. – 536 s.
 10. Orzhel' O. Yu. Osoblyvosti Yevropeys'koho vryaduvannya [Features of European governance] / O. Yu. Orzhel' // Strateh. priorytety. – 2009. – # 3 (12). – S. 217 - 223.
 11. Pravo ta instytutsiyi Yevropeys'koho Soyuzu [Law and Institutions of the European Union][Tekst]: navch. posib. / I. A. Hrytsyak; Natsional'na akademiya derzhavnoho upravlinnya pry Prezydentovi Ukrayiny, Tsentр pravovykh ta pidpryemnyts'kykh doslidzhen'. – 2-he vyd., dop. – K. : K.I.S., 2006. – 300 s.